

Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine

Prilog građi za povijest Hrvatske republikanske seljačke stranke

1.

Kad je Stjepan Radić u Moskvi 1924. godine učlanio Hrvatsku republikansku seljačku stranku u Međunarodno seljačko vijeće (crvenu Seljačku internacionalu), to je imalo odjeka i u unutrašnjoj i u vanjskoj politici Jugoslavije.¹

Zbog značenja toga događaja, odlučila sam da priredim sačuvane ostatke prepiske između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi. U tu sam prepisku uključila i pisma sovjetskog poslanstva u Beču, upućena Radiću nakon njegova povratka u zemlju, budući da je zbog nepostojanja diplomatskih odnosa između Kraljevine SHS i Sovjetskog Saveza i redovitih poštanskih veza bilo onemogućeno direktno dopisivanje između Seljačke internacionale i Radića.

2.

Ta prepiska između Seljačke internacionale i Radića poslužila je državnom nadodvjetniku u Zagrebu kao dokazni materijal o Radićevim vezama s ruskim komunistima, s nakanom da se na osnovi tih pisama i drugoga dokaznog materijala Radić optuži po Zakonu o zaštiti države. Ovdje objavljeni materijali nisu originali. Naime — budući da su originali zametnuti, te ih nisam dosad uspjela pronaći ni u jednom jugoslavenskom arhivu, a u ruskim arhivima također nije do danas istražena ta tema — odlučila sam da tu prepisku objavim na osnovi priloga u istražnom dosjeu Stjepana Radića pohranjenog u zbirci sudskih predmeta u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (ZB-S-11/56), odnosno na osnovi tih pisama u Radićevom glasilu *Slobodni dom*, u kojem ih je objavio sam Radić s namjerom da obavijesti hrvatske seljake o svo-

¹ Međunarodno seljačko vijeće u Moskvi, ili kraće Seljačka internacionala, osnovano je na konferenciji seljačkih organizacija 10—16. X 1923. u Moskvi. Ta je organizacija u početku bila nuzorganizacija Komunističke internacionale, što je bilo u skladu s Lenjinovim stavom o seljačkom pitanju, odnosno njegovom direktivom o savezništvu seljaka i radnika.

Kako bi privukla seljačke organizacije drugih zemalja i kako su te organizacije imale veoma različite programe, čitav program Seljačke internacionale zamišljen je kao program organizacije za zaštitu interesa seljaštva čitavog svijeta i komunistička pripadnost Seljačke internacionale bila je prikrivena.

Seljačka internacionala prenijela je 1929. godine svoje sjedište u Berlin, a 1933. u Pariz, gdje djeluje pod nazivom Centre Agraire International (CAI), sve se više udaljujući od Kominterne.

joj akciji u Rusiji. Neka je pisma objavljivalo i u vladinoj štampi Ministarstvo unutrašnjih poslova, u cilju potvrde Radićevih veza s komunistima.

Zato je ovdje objavljena prepiska donesena u prijevodima s ruskog, odnosno nje-mačkog jezika, na kojim su jezicima pisani originali. Pravi su originali samo dokument br. V. i dokument br. IX, iako je i dokument br. V. zapravo samo Kominternin službeni prijepis originala.

Zbog različite provenijencije prijevoda, neki su tekstovi pisani ekavicom, a neki ijekavicom. Pri tome sam izvršila neznatne jezične korekture prijevoda, koje ne bih smatrala dopustivima da se objavljuju originalni dokumenti. Učinila sam to radi veće jasnoće i razumljivosti prijevoda — često veoma loših. Kad je po-stojao dvostruki prijevod (Radićev u *Slobodnom domu* i prijevod sudskog tu-mača u istražnom dosjeu o Radiću) odlučila sam se za bolji i iscrpniji.

Dokumenti su svrstani kronološkim redom. Na kraju svakog dokumenta naveden je arhivski fond ili štampani izvor, a pridodane su i bilješke koje proširuju i objašnjavaju sadržaj pisma.

1. *Pismo glavnog odbora Seljačke internacionale u Moskvi Stjepanu Radiću s pozivom na suradnju.*¹

1924. (početak svibnja)²

Vrlo poštovani zastupniče!

Iz novina smo saznali, da je glavni odbor vaše stranke 1. svibnja izdao proglas na hrvatski narod, u kojem među ostalim pozivlje seljaštvo i radništvo na zajedničku borbu za seljačko i radničko pravo.³ Isto smo tako saznali iz jednoga vašega novinskoga razgovora, da ste izjavili, da Sovjetsku Rusiju smatrate onom državom, koja je prvi put, od kad postoji čovječanstvo, prava radnička i seljačka država, koja i narodno i agrarno pitanje rješava pre-ma željama i potrebama širokih narodnih slojeva i koja stvara pravu seljačku demokraciju.⁴ Na temelju tih vaših izjava vidimo da možemo držati, da između vas i nas nema nikakvih znatnijih razlika i da je moguće da i vi sa svojim seljačkim pokretom sudjelujete u našoj Seljačkoj internacionali. I zato vam javljamo, da u našoj Seljačkoj internacionali već sada sudjeluju milijuni i mili-juni organiziranih seljaka Evrope, Azije, Amerike i raznih kolonija i da su u tu našu internacionalu pristupile seljačke organizacije raznih političkih mišlje-nja, na tom jednom jedinom zajedničkom temelju, da se sve bore protiv zarob-ljavanja seljaštva koli od kapitalista toli od veleposjednika i da rade za seljačko oslobođenje prema načelu seljačke i radničke sloge.

Mi bismo o svem tom vrlo rado znali za vaše mišljenje, te smo uvje-reni, da nam ne ćete odbiti molbe, da nam pošaljete program svoje stranke, a nada sve hrvatski original vašega proglasa od 1. svibnja o. g. Ujedno vam pred-lažemo, da izmjenjujemo sva svoja izdanja, novine itd. Napokon vas molimo, da nam za naš mjesecnik »Seljačka Internacionala« baš vi napišete koji članak. Nas bi najviše veselilo, da nam napišete članak o programu i zadaći seljačko-

radničkog bloka u Jugoslaviji,⁵ a napose u Hrvatskoj ili članak o položaju hrvatskoga seljaštva i o njegovoj borbi za zemlju i za slobodu. U ostalom, naravno, vi izvolite pisati o čem hoćete i kako hoćete.

Osobito naglasujemo, da bismo vrlo rado od vas tiskali i čitav niz članaka, da se tako sav svijet upozna s položajem seljaštva u Jugoslaviji uobče, a u Hrvatskoj napose.

Još vas molimo da nam izvolite poslati svoju fotografiju, da ju otisnemo u našem mjesečniku.

Naročito ističemo, da nam članke možete pisati hrvatski, njemački ili kojim drugim jezikom. Naše tajništvo neprestano se dopisuje sa seljačkim organizacijama i sa seljačkim vodama u svim evropskim jezicima i još u dvadesetak drugih jezika.

Šaljemo vam i stenografski zapisnik prvoga kongresa Seljačke internacionale⁶ i prvi broj našega mjesečnika⁷ u ruskom jeziku, ali se naš mjesečnik već tiska i njemački i francuski i engleski, a nekoje najvažnije stvari tiskat će se još u kojih dvadeset jezika. No mi ćemo vam sve slati ruski,⁸ jer mislimo da vam kao Slovenu ruski jezik neće praviti poteškoća.

Molimo vas, da poslani materijal proučite, da nam što prije o tom svoje mnijenje kažete i da nastojite da kojim god načinom sudjelujete u radu za Seljačku internacionalu.

S bratskim pozdravo: glavni tajnik Dombal⁹

org. sekretar Krasnij¹⁰

1 Pismo je objavio Radić u S. D. od 21. V 1924. s opširnim uvodnikom i zaključnim dijelom u kojem se osvrće na osnivačku skupštinu Seljačke internacionale, i na svoju odluku da učini sve što treba da i hrvatski seljački narod kao mirotvorac uđe u tu organizaciju i da u njoj potpuno razvije svoju seljačku čovječansku politiku. 2 U Radićevom prijevodu ovog pisma nije naveden datum. Međutim, na osnovi Radićeve napomene da je primio pismo oko polovice svibnja, te na osnovi toga što se u pismu spominje prvomajski proglas HRSŠ-a, pismo je svakako nastalo neposredno iza prvog svibnja 1924. godine. 3 Prvomajski proglas u obliku letka nisam uspjela pronaći. Proglas je objavljen kod J. Horvata, Politička povijest Hrvatske (1918—1929), Zagreb 1938, 336—339. 4 Poslije 13. II 1924. Radić se javlja u S. D. serijom članaka posvećenih Rusiji i njezinom privrednom napretku. 5 Zadatak stvaranja seljačko-radničkih saveza (blokova) stavila je Komunistička internacionala pred sve svoje organizacije još na II kongresu u srpnju 1920. Kod nas je Komunistička partija Jugoslavije usvojila taj program na početku 1924. godine nakon provedenog referenduma. 6 Taj je zapisnik objavljen na ruskom i njemačkom jeziku. Naslov publikacije na njemačkom glasi: Protokoll vom 1. Internationalen Bauernkongress vom 10 bis 16 Okt. 1923. Wien 1924. 7 U prvom broju časopisa »Krestjanskij internacional«, koji je izdavala ta međunarodna seljačka organizacija, publiciran je »Organizacioni ustav Međunarodnog seljačkog vijeća«, koji ima ulogu statuta. 8 Pisci pisma očito ne znaju da je Stjepan Radić za vrijeme svojih ranijih boravka u Rusiji (tri puta) izvršno naučio ruski jezik. 9 Tomaš Dombal, Poljak, bio je član prezidijuma i pomoćnik generalnog sekretara Seljačke internacionale. U Poljskoj je bio vođa seljačkog pokreta protiv poljskih kapitalista neposredno nakon prvoga svjetskog rata. 10 O. J. Krasnij, Poljak, bio je organizacioni sekretar predsjedništva Seljačke internacionale, poslan u jesen 1924. da izvidi položaj seljačke stranke u Njemačkoj i da nanovo uspostavi veze s Radićem.

2. *Pozdravno pismo predsjedništva Seljačke internacionale Stjepanu Radiću prilikom prvih direktnih kontakata s članovima Seljačke internacionale.*¹

Moskva, 7. VI 1924.

Br. 1048²

Delegatu Stjepanu Radiću, predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke,

Poštovani družel!

U ime predsjedništva Međunarodnoga seljačkog vijeća prilikom Vašeg dolaska u Moskvu³ — u metropolu prve svjetske radničke seljačke države — pozdravljamo Vas kao seljačkog vođu i neustrašivog borca za oslobođenje hrvatskih seljaka.

Mi smo uvjereni, da ćete Vi, nakon što se ovdje lično uvjerite o položaju ruskog seljaka, bezuvjetno doći do osvjedočenja, da je oslobođenje seljačtva od stoljetnog robstva moguće samo u savezu s radničkom klasom.

Vi ćete se upoznati sa ogromnim uspjesima revolucije postignutim u pitanju probuđenja ruskoga seljaka, kao i o uspjesima na političkom, kulturnom i ekonomskom polju na selu.

U ime organiziranih seljaka cijeloga svijeta u Vašoj osobi pozdravljamo hrvatske seljake, seljake iz Jugoslavije i seljake svih balkanskih država, koji streme ujedinjenju s radničkom klasom pod znamenima Seljačke internacionale, a u ime zajedničke borbe protiv buržoazije i posjednika, te za borbu protiv stалеškog nacionalnog ugnjetavanja.

Živjela slobodna Hrvatska republika seljaka i radnika!

Živjela Balkanska federacija radničkih i seljačkih republika!

Živjela vlada radnika i seljaka cijelog svijeta!

Živjela Seljačka internacionala!

Seljaci i radnici svih država ujedinite se!

U ime predsjedništva Međunarodnog seljačkog vijeća:

Dombal

1 IHRPH, ZB-S-11/56. Prijevod toga pisma objavio je Radić u S. D. 21. VI 1924, a štampalo ga je i *Vreme* 4. I 1925. 2 Međunarodno seljačko vijeće imalo je svoju administraciju. Pozdravno pismo Radiću ima brojevnú oznaku 1048, što se navodi i kod drugih pisama iste provenijencije. 3 Radić je stigao u Moskvu 2. VI 1924, ali je tek nakon razgovora s ministrom vanjskih poslova Georgijem Vasiljevičem Čičerinom uspostavio prve veze s predstavnicima Seljačke internacionale.

3. *Poziv glavnog tajnika Seljačke internacionale Dombala Stjepanu Radiću za izlet u sela u okolini Moskve.*¹

Moskva, 7. VI 1924.

Br. 1048²

Predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke, drugu Stjepanu Radiću.

Poštovani druže!

Sporazumno sa Narkomzemom² i drugom Smirnovom³ poziva Vas na izlet u sela u okolini Moskve, u nedelju 8. o. mj. radi toga, da se upoznate sa ruskim selom i seljačkim sovjetskim gospodarstvom.

Budite spremni u 7 sati. Šaljemo auto. Vraćamo se u 3—4 sata poslije podne. Molim Vaš pristanak.

Bratski pozdrav:

Dombal

1 Prijevod toga poziva sačuvan je u spisima procesa protiv S. Radića god. 1925. kao dokazni materijal (IHRPH, ZB-S-11/56). Ruski je original, čini se, izgubljen. 2 NAR-KOMZEM je kratica Ministarstva seljačkog gospodarstva SSSR-a. 3 Aleksandar Petrovič Smirnov bio je član sovjetske vlade i imao resor ministra poljodjelstva. U isto je vrijeme bio i član predsjedništva Seljačke internacionale.

4. *Poziv predsjedništva Seljačke internacionale Stjepanu Radiću da pristupi u Seljačku internacionalu i da izloži svoje uvjete.*¹

Moskva, 7. VI 1924.

Br. 1049

Dragi druže!

Na temelju Vašega članka, koji je tiskan u glavnim novinama HRSS »Slobodni Dom« broj 21 od 21. svibnja 1924.² i na temelju Vaših razgovora s drugom Smirnovom³ i sa mnom, došli smo do dubokog uvjerenja, da nema nikakvih zapreka tomu, da HRSS postane ravnopravni član međunarodne seljačke obitelji, to jest da stupi u Seljačku Internacionalu.

Kad ovako dolazimo u susret Vašim težnjama i Vašim željama, nas vode kod toga prema Vama i prema HRSS ona ista demokratska načela, kojih smo se držali i do sada i kojih ćemo se držati u buduće prema svim političkim i gospodarskim seljačkim organizacijama drugih zemalja. Zato Vas molimo, da nam pošaljete nacrt, kako si zamišljate naš budući odnošaj i praktični rad za najbliže vrijeme s obzirom na HRSS i s obzirom na Hrvatsku, a dakako i s obzirom na čitavi međunarodni položaj.⁴ Mi ćemo taj Vaš nacrt uzeti kao osnovu, da ustanovimo međusobnu stalnu suradnju, te ujedno izjavljujemo, da ćemo za konačni formalni pristup HRSS u Seljačku internacionalu sazvati posebnu sjed-

nicu predsjedništva, na koju ćemo naravski i Vas pozvati, da se tako u prvom početku odstrani svaka nejasnoća, koja bi mogla u buduće izazvati kakvo nepoželjno nesporazumljenje. Iz zapisnika I. Međunarodnoga seljačkoga kongresa vidite sve naše djelovanje i temeljna načela našega programa.⁵ Molimo Vas dakle, da u svom nacrtu izvolite uvažiti odluke prvoga međunarodnoga kongresa, naravski s obzirom na posebne prilike svoje domovine.

Za svaki slučaj prilažemo Vam spomenuti zapisnik i knjižicu druga Kalinjina.⁶ Ne sumnjamo nimalo o tom, da ćemo u najskorije vrijeme seljacima čitavoga svijeta moći javiti radostnu viest, da se je povećala međunarodna seljačka zajednica, koja se bori za oslobođenje radinoga seljaštva čitavoga svijeta.

U ime predsjedništva Međunarodnoga seljačkoga vieća za glavnoga tajnika s bratskim pozdravom:

T. Dombal i T. Gorov⁷

1 To je pismo doneseno prema Radićevom prijevodu u S. D. od 18. VII 1924. Kao dokazni materijal prijevod je sačuvan i u spisima istražnog procesa (IHRPH, ZB-S-11/56) s nešto izmijenjenim sadržajem. 2 Autor pisma poziva se na Radićev članak »Seljačka međunarodna zajednica ili Seljačka internacionala«. 3 Taj je razgovor s komesarom poljodjelstva održan poslije 5. VI 1924. 4 Radić je na taj zahtjev odgovorio pismom Smirnovu 27. VI 1924, koje je ovdje objavljeno kao dokumenat V. 5 Ti su materijali poslani Radiću, u Beč, u svibnju 1924. 6 Mihail Ivanovič Kalinjin (1875—1946) poznati je sovjetski političar. Član Ruske socijaldemokratske radničke partije postao je 1898, te od tada ima važnu ulogu u političkom životu Sovjetskoga Saveza gotovo pola stoljeća. U ožujku 1919. postao je predsjednik Sveruskog centralnog izvršnog komiteta, a od 1938. do 1946. nalazi se na položaju predsjednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR. Na osnivačkoj konferenciji Seljačke internacionale 10. X 1923. pozdravio je konferenciju, istakavši da je Sovjetski Savez jedina država na svijetu gdje seljaštvo dijeli vlast s radničkim staležom. Pod »knjižicom« misli se vjerojatno Kalinjinov rad »O rabote Lenjina 'Čto takoje družja naroda i kak oni vojujut protiv social-demokratov«. 7 T. Gorov bio je član prezidijuma Seljačke internacionale. Nakon Radićevog hapšenja ponudio se Sudbenom stolu u Zagrebu da svjedoči u prilog Radiću.

5. *Pismo Stjepana Radića glavnom sekretaru Seljačke internacionale u Moskvi A. P. Smirnovu o uslovima pristupa Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu.*¹

Moskva, 27. VI 1924.

Президијуму Крестьянсково Интернационала в Москве главному секретарю Тов. Александру Петровичу Смирнову.

Дорогой Товарищ,

Как Председатель Хорватской Республиканской Крестьянской Партии СХРСС² и Хорватского Народного Представительства по уполномочению Пленума всех Хорватских депутатов 1-го мая с. г.³, уведомляю Вас, что Хорватская Республиканская Крестьянская Партия вступает в Крестьянский Интернационал, т. е. в Международный Союз все-

го организованного крестьянства. Само собой разумеется, что Хорватская Республиканская Крестьянская Партия остается и далее на своей программе и при своей тактике,⁴ тем более, что одна и другая вполне согласна с главной целью Крестьянского Интернационала, которая состоит в том, чтобы крестьянство и рабочий класс дружными силами раньше всего прекратили навсегда империалистические войны и чтобы с другой стороны сплоченными рядами и в одном духе социальной справедливости во всех странах дружно взяли власть в свои руки для улучшения судьбы всех трудящихся и для нового строительства крестьянского и рабочего государства. При этом я должен уломануть, что особенные условия социальной структуры Хорватии, как и всей Юго-Славии, привели к тому, что в Хорватии является организованное крестьянство первым политическим фактором не только потому, что оно составляет больше 90% всего населения, но именно для того, что оно целиком сплочено и организовано в своей Крестьянской Партии, между тем как рабочие, которых едва 3% населения⁵, долгое время были разбросаны и беспомощны, пока, в конце концов, почти целиком не вошли в ряды Крестьянской Республиканской Партии, оставаясь только с чисто профессиональной точки зрения в своих собственных организациях, которых, к сожалению тоже несколько типов.⁶ Между тем Хорватская Крестьянская Партия с самого своего основания признавала полностью все рабочие требования и полное рабочее право на национализацию всех производительных средств заводской промышленности,⁷ так что осуществление Крестьянской Республики Хорватии уж этим самым становится и осуществлением Рабочей Республики и всех стремлений рабочего класса.

Само собой разумеется и то, что Хорватская Республиканская Крестьянская Партия для разрешения внутренних вопросов в Юго-Славии и для низвержения инешней милитарической буржуазной власти прежде всего употребит, как и до сих пор мирные средства и только в крайнем случае, если все эти мирные средства скажутся безуспешными, шагнет к революции.⁸ Это ХРСС делает в глубочайшем убеждении, что особенно для маленьких народов, каким является народ хорватский, это самый подходящий метод внутреннего государственного строительства и борьбы за власть всех трудящихся.

Конечно, само собой разумеется, что Крестьянская Республика Хорватия, которая должна быть осуществлена политической деятельностью ХРСС схотна остаться в Юго-Славии, если удастся превратить ее в федеративную Крестьянскую Республику, и что дальнейшим политическим идеалом ХРСС является Адриатическо-Дунайская Федерация всех крестьянских народов от чешских гор до Адриатического моря.

В конце я должен отметить, что в нынешнем составе Крестьянского Интернационала, по моему глубокому убеждению, не может быть никакого представителя Юго-Славии уж потому, что теперь никакая Юго-Славия не существует, а обстоит только милитаристическая и хищническая Великая Сербия под официальным названием Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев. Это обстоятельство, по мнению и по убеждению всего хорватского народного представительства, так

важно, что в случае если бы президиум Крестьянского Интернационала остался на своей точке зрения, что и нынешняя Юго-Славия в теперешнем своем составе может иметь какого-то Юго-Славянского представителя⁹ без всякой настоящей опоры в крестьянстве сербском или уж каком другом, потому что в Хорватском крестьянстве буквально никакой опоры найти не может, то в этом случае ХРСС должна бы была успокоиться только принципиальным содействием в Крестьянской Интернационале, практически все таки не могла бы туда посылать своих представителей. Итак, нам нужно пре всего объяснить этот вопрос, чтобы практическое содействие ХРСС в Крестьянском Интернационале было вполне возможным. Если этот вопрос уладится сообразит фактическому положению юго-славянских народов, то договорно с Президиумом Крестьянского Интернационала я назначу постоянного представителя ХРСС у Крестьянского Интернационала в Москве, разумеется за счет ХРСС.¹⁰

Мое пребывание в Москве приближается к своему концу,¹¹ так что я здесь пробуду еще только около 4 дней, то было бы очень желательно если бы это дело могли мы совершить на заседании Президиума еще в ближайщие дни.¹²

С братским крестьянским приветом

С. М. Радич.

1 Kominternin prijepis originala pohranjen u fondu Kominterne pod sig. 6. ekz. T. K. 30/YI (ARPH-KI-37/1924), pisan strojem na 3 stranice. To je pismo objavio i Radić u S. D. 18. VII 1924. i 23. VII 1924. (dokument objavljen 23. VII 1924. cenzura je znatno okrnjila). 2 Pogrešno štampano. Treba biti HRSS. 3 U istražnom postupku Radić je izjavio 23. II 1925. (AJ, Radić, 1925 i *Mogućnosti*, 890) da je taj datum pogrešan, utoliko više što stranka nije uopće raspravljala o Radićevu postupku prije početka lipnja, kad je Radićev izvještaj primljen na znanje uz protivljenje dra Rudolfa Horvata, Tome Jalžabetića i Ivana Lorkovića. 4 Ta je izjava kasnije često citirana u svrhu dokazivanja nepromijenjene politike seljačke stranke Stjepana Radića prije i poslije njenog učlanjivanja u Seljačku internacionalu. 5 Ovdje je Radić ipak ponešto pretjerao. Prema popisu stanovništva 1921. u Jugoslaviji je živjelo od poljoprivrede, šumarstva i ribarstva 78,87% ukupnog stanovništva, a od industrije i zanatstva 9,91% (Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. III 1931, IV, Sarajevo 1940, Tab. I). 6 Radić misli na sindikalne organizacije, tj. na Hrvatski radnički savez, Nezavisne sindikate, Opći radnički savez itd. 7 Izjašnjavajući se za nacionalizaciju industrijskih poduzeća Radić je time učinio znatan ustupak radnicima. 8 U istražnom postupku 9. VI 1925. (AJ, Radić, 1925) Radić je rekao da je ta izjava logična i nesumnjiva posljedica narodnog suvereniteta, u slučaju kad se sva druga mirna, tj. parlamentarna, sredstva borbe pokažu bezuspješnima. Taj dio pisma zaplijenila je službena cenzura u S. D. 23. VII 1924. *Mogućnosti* nisu objavile taj dio istrage. 9 U vrijeme Radićeva dolaska u Rusiju kao predstavnik Jugoslavije u Seljačkoj internacionali neslužbeno je bio komunist D. Anin iz Beograda, čiji je članak o »Socijalnom položaju seljaštva u Jugoslaviji« (K. I. Sv. 1, 76—84) izazvao Radićevo ogorčenje (AJ, Radić, 1925 i *Mogućnosti* 864 — izjava 28. I 1925). U S. D. od 23. VII 1924. cenzuriran je veći dio te rečenice, pa je rečenica postala besmislena. Pod pseudonimom D. Anin mogao bi se kriti Filip Filipović ili Josip Čičinski (Milan Gorkić), koji su god. 1924. bili u Rusiji. 10 Pozivajući se na nepostavljanje svog predstavnika u prezidijumu Seljačke internacionale, Radić je dokazivao da je njegov pristup u Seljačku internacionalu bio samo formalan i da praktički nikada nije proveden. 11 Radić je mislio otputovati iz Moskve na početku srpnja 1924. Međutim, zbog odbijanja austrijske vlade da mu dade prolaznu vizu, Radić je svoj boravak morao produžiti za čitavih mjesec dana. 12 Ta je sjednica održana 1. VII 1924.

6. *Poziv generalnog tajnika Seljačke internacionale A. P. Smirnova Stjepanu Radiću za sjednicu 1. VII 1924. na kojoj će se raspravljati o molbi Stjepana Radića za učlanjivanje Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu u Moskvi.¹*

Moskva, 30. VI 1924.

Predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke, delegatu i drugu Stjepanu Radiću,

Poštovani družel!

Generalni tajnik moli Vas, da prisustvujete 1. jula 1924. god. u 6 sati po podne sjednici predsjedništva Međunarodnog seljačkog savjeta zajedno s dru-
gom Košutićem.²

Na dnevni red stavljeno je konačno formuliranje stupanja HRSS u
MSS.³

Zamjenik generalnog tajnika: Dombal
Org. sekretar:

Krasnij

1 Prijevod toga poziva sačuvan je u spisima istrage protiv S. Radića 1925. kao dokazni materijal (IHRPH, ZB-S-11/56). Ruski je original, čini se, izgubljen. 2 Ing. August Košutić bio je jedan od prvaka HRSS-e i suprug mlađe Radićeve kćeri Mire. 3 Kratica za Međunarodni seljački savez.

7. *Svečana pozivnica Radiću za čajanku koju priređuje Generalni sekretarijat Međunarodnog seljačkog saveza povodom primitka Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu.¹*

Moskva, 1. VII 1924.

Drugu Stjepanu Radiću.

Dragi družel!

Generalni sekretarijat Međunarodnog seljačkog saveza poziva Vas za
1. jula u 8 sati na večer na drugarsku čašu čaja, u krugu stranih i ruskih drugova.
Generalni sekretar Međunarodnog seljačkog saveza:

Smirnov, v. r. i Dombal, v. r.

1 Prijevod te pozivnice sačuvan je u spisima istrage protiv S. Radića kao dokazni materijal (IHRPH, ZB-S-11/56).

8. *Organizacioni sekretar Seljačke internacionale dostavlja Stjepanu Radiću novine Slobodni dom.*¹

Moskva, 18. VII 1924.

Br. 1225

Predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke, drugu Stjepanu Radiću!

Suglasno s Vašom molbom dostavljamo Vam iz našeg Arhiva 63 novinska primjerka organa Hrvatske republikanske seljačke stranke na privremenu uporabu.²

Org. sekretar Međunarodnog seljačkog savjeta:

Krasnij

¹ Prijevod toga dokumenta sačuvan je u spisima istrage protiv Stjepana Radića 1925. kao dokazni materijal (IHRPH, ZB-S-11/56). Ruski je original, čini se, izgubljen. ² Zbog produženog boravka u Rusiji, Radić je odlučio da napiše nekoliko članaka o Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci za ruske novine i časopise, te se je vjerojatno poslužio svojim glasilom, odnosno svojim već objavljenim člancima.

9. *Generalni sekretarijat Seljačke internacionale poklanja Stjepanu Radiću prigodom njegovog odlaska iz Rusije sabrana djela V. I. Lenjina.*¹

Moskva, 23. VII 1924.

Br. 1252

Zaglavlje: *Международный Крестьянский Совет*

Председателю Хорватской Республиканской Крестьянской Партии

тов. Степану Радичу.

На память Вашего пребывания в Москве и вступления руководимой Вами партии в Крестьянский Интернационал (МКС), Генеральный Секретариат просит Вас принять товарищеский дар — собрание сочинений В. И. Ленина.

Врид. Генер. Секретаря: Домбаль,

Org. секретарь: Красный

¹ Faksimil originala publicirao je F. Čulinović u knjizi »Jugoslavija između dva rata« I, Zagreb 1961, str. 438. U prijevodu je pismo sačuvano kao dokazni materijal u istražnim spisima protiv Radića (IHRPH, ZB-S-11/56). Treba napomenuti da je Radić cijenio ta sabrana djela Lenjina u 12 knjiga, uvezana u crvenu svilu. Prilikom saslušanja, 27. IV 1925, Radić zahtijeva da mu se te knjige vrate: »jer imaju za mene neprocjenjivu književnu i znanstvenu vrijednost« (AJ, Radić, 1925). Te su knjige danas u privatnom posjedu.

10. *Pokušaj vodstva Seljačke internacionale u Moskvi da preko sovjetskog poslanstva u Austriji uspostavi narušene veze s Radićem. (Prvo pismo Wilhelma Aussema)*¹

Beč, 23. IX 1924.

Mjesto grba sovjetskog poslanstva u Beču

Dragi druže!

Neizmerno žalim što su se naši puti razišli i nije mi uspjelo da Vas vidim poslije Vašega povratka iz Moskve. Velika je moja žalost u svezi s promjenjenim općim prilikama,² radi čega bi neizmerno rado porazgovorit s Vami i u ličnom razgovoru uznati Vaše mišljenje o najbližim perspektivama, koje sam mišljenje ja već priviknuo čijeniti, bez obzira na vrlo kratko vrijeme našega poznanstva. To je vrlo teško izložiti pismeno, što se ali u običnom slobodnom razgovoru ukazuje mnogo lakše i više neposredno.

Ja bi vrlo rado da znadem o Vašem dobrom raspoloženju i Vašim čuvstvima makar i pismenim putem, no istovremeno ne gubim nade, da ću imati u najbliže vrijeme mogućnosti i usmenog razgovora.

Molim Vas predajte pozdrav moj i moje žene Vašoj obitelji i primite od nas najsrdačnije želje da u svemu uspijete.

Duboko Vas cjeneci

W. Aussem³

1 Prijevod toga pisma sačuvan je kao dokazni materijal u istražnom postupku protiv Stjepana Radića 1925. godine (IHRPH, ZB-S-11/56). Kao inkriminirani materijal protiv S. Radića o njegovim vezama s Rusima objavilo je taj dokument i Ministarstvo unutrašnjih poslova (*Vreme*, 22. I 1925). Original, pisan na njemačkom jeziku, čini se da je izgubljen. 2 U vrijeme pisanja toga pisma, a osobito poslije Pašićevog govora u Beogradu 19. kolovoza 1924, postajalo je sve očitiije da se sporazum između vlade i Radića neće moći tako brzo i lagano ostvariti kako je to zamišljao S. Radić, ali isto tako da i na putu ostvarenja Radničko-seljačkog saveza, odnosno povezivanja Komunističke partije sa Radićevom strankom, stoje velike zapreke. Međutim, sve do polovice listopada postojala je mogućnost da se Radić sporazumi s radikalima, te je unutrašnja situacija bila veoma nejasna. 3 Wilhelm Aussem bio je sovjetski poslanik u Beču i očito je bio u dobrim ličnim vezama s Radićem, stvorenim za vrijeme Radićeva boravka u Beču od 24. XII 1923. do 29. V 1924.

11. *Prvo pismo organizacionog sekretara Seljačke internacionale Krasnija Stjepanu Radiću povodom namjeravanog saziva Balkanske seljačke konferencije.*¹

Beč, 29. IX 1924.

Stjepanu Mirkoviću Radiću, predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke,

Dragi druže!

Generalni sekretarijat Međunarodnog seljačkog saveza odlučio je u najkraće vrijeme sazvati konferenciju predstavnika seljaštva balkanskih naroda. O toj konferenciji govorili smo mi s Vama već u Moskvi, pak ste Vi tom prilikom priznali umjensnost toga i predložili sastanak u Zagrebu.

Sada se pristupilo organizaciji te konferencije i meni je dana zadaća da se primim toga posla, a specijalno, da se upustim u pregovore s Vama ili Vašim predstavnicima o sadržaju, formama i roku konferencije.

Osnovnom zadaćom konferencije pokazuje se mogućnost zbliženja balkanskog seljaštva svih naroda i sjedinjenja njihovih sela u borbi za opće seljačko i balkansko oslobođenje od jarma inostrane i domaće buržoazije. Konačno, radi razjašnjenja položaja seljaštva na Balkanu morat će se staviti na dnevni red konferencije sva pitanja koja u sadanjem trenutku uzbuđuju radni narod Balkana, a za to bi u prvom redu trebalo proanalizirati položaj agrarnog pitanja u raznim balkanskim državama i njihovu vezu s nacionalnim pitanjem. S druge strane potrebno je isto tako smatrati važnim prohtjeve inostranih imperijalista na Balkanu, osobito opasnost od rata, koja bi iz toga mogla nastati. Najzad bilo bi potrebno promisliti i o međusobnim odnosima seljačkih stranaka i organizacija raznih balkanskih država, a tako i o njihovoj vezi s Međunarodnim seljačkim savetom. Evo osnovne linije konferencije u općim crtama.

Glede roka misli generalni sekretarijat da je sazove tokom 4 do 5 nedelja.

Molim Vas, da mi brzo odgovorite na to pismo i da me obavijestite gdje i kada bi se mogli sastati radi konačnih pregovora. Ja sam pripravan doći k Vama, no u tu mi je svrhu nužan vizum jugoslavenske vlade. Ako Vi dobijete vizu za mene, molim Vas saopćite mi telegrafski na adresu: Wien III. Reissnerstrasse 45 i jugoslavenskom konzulatu u Beču. Moguće, da biste Vi naznačili radi sastanka bilo kakovo mjesto nedaleko jugoslavenske granice na austrijskom teritoriju.

Ja bih Vas lijepo molio, da mi, ne čekajući neposrednih pregovora, napišete da li smatrate poželjnim saziv konference u Zagrebu i kada.

Izolite primiti topli drugarski pozdrav.

Po nalogu generalnog sekretara Međunarodnog seljačkog saveta organizacioni sekretar O. J. Krasnij, v. r.²

P. S. Obavijestite tko će se prijaviti predstavnikom Vaše partije u predsjedništvu Međunarodnog seljačkog saveta.

Kr(asnij)

1 Prijevod toga pisma sačuvan je u istražnim spisima protiv S. Radića kao dokazni materijal (IHRPH, ZB-S-11/56). Ruski je original, čini se, izgubljen. Pismo je objavilo i Ministarstvo unutrašnjih poslova (*Vreme*, 28. I 1925). Radić nije odgovorio na to pismo (vidi dok. XII), već je poslao ing. Augusta Košutića u Beč s određenim (nama nepoznatim) direktivama. 2 Krasnij je pisao to pismo po nalogu Smirnova i Dombala iz predsjedništva Međunarodnog seljačkog savjeta, koje je zabrinjavalo držanje Radića. Krasnij je bio poslan u Njemačku da izvidi kakvo je to udruženje sa 1,400.000 članova stupilo u Seljačku internacionalu, te je dobio i zadatak da uspostavi ponovo veze s Radićem (AJ, Radić, 1925 i *Mogućnosti*, 852—3 — izjava Radića 23. I 1925. Radić je izjavio da nije odgovorio na Krasnijevo pismo u prvom redu zato što mu nije imao što pisati, pogotovo što mu nije mogao dobiti jugoslavensku vizu).

*Drugo pismo organizacionog sekretara Seljačke internacionale Krasnija Stjepanu Radiću povodom saziva Balkanske seljačke konferencije.*¹

Beč, 6. X 1924.

Stjepanu Mirkoviću Radiću, predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke,

Uvaženi druže,

U dopunu mog razgovora sa drugom Košutićem² smatram nužnim i pravilnim napisati sledeće:

Nameravani saziv Balkanske Seljačke Konferencije pojavio se kao neposredni zadatak Međunarodnih seljačkih sovjeta,³ koji rade saglasno rezolucijama prve Međunarodne seljačke konferencije.⁴ Prvom obavezom Međunarodnih seljačkih sovjeta javlja se i pomoć seljacima i seljačkim organizacijama, naročito u onim zemljama gde imperijalistička i reakcionarna politika najviše besni. Međunarodni seljački sovjeti saznaju da neorganizovanost seljačkog pokreta u raznim balkanskim zemljama, izuzev Hrvatske, smeta stvaranju već sad istinskog bojnog svebalkanskog seljačkog ujedinjenja.

Ali, baš zato Međunarodni seljački sovjeti našli su nužnim pomoći i uskoriti prirodni društveni i klasni proces, tim pre što su radikalni i revolucionarni elementi na Balkanu već davno spremni i oni samo traže oblike platformi za dejstvovanje.

Evo osnovne i krajnje tačke, preduzetom poslu Međunarodnih seljačkih sovjeta na Balkanu. Razume se, da ovde ne može biti reči o tome, da naš prvi korak u danom pravcu reši pitanje i dovede posao u završnu formu. Ali, posao treba početi. Položaj na Balkanu zahteva intervenciju Međunarodnih seljačkih sovjeta. Zato, u ime generalnog sekretara Međunarodnih seljačkih sovjeta⁵ veoma Vas molim da primite našu tačku gledišta i da surađujete i lično putem Vaše štampe, a tako isto i preko Vašeg aparata za što uspešniji saziv konferencije.⁶

Mi shvatamo značaj Vaše stranke i Vašeg autoriteta na Balkanu i zato, samo se po sebi razume, ne želimo na Balkanu dejstvovati bez Vaših saveta i suglasnosti s Vama.

Uz to prilažem, radi Vašeg mišljenja i pristanka, projekat poziva Međunarodnih seljačkih sovjeta kojim se pozivaju balkanski seljaci u borbu i ujedinjenje, odnosno dnevnog reda, koji ima sadržati više ili manje sva ta pitanja o kojima sam Vam ja pisao u svom prvom pismu.

U razgovoru s drugom Košutićem ja sam osetio čuđenje što se na konferenciju pozivaju ne samo političke seljačke organizacije. Naše rešenje se bazira na platformi Međunarodnih seljačkih sovjeta u koje mogu stupiti sve seljačke organizacije, u koliko one priznaju naše osnovne principe. I takvim se mogu i trebaju pridružiti kooperative,⁷ Drugo, našim se zadatkom javlja da organizujemo selo i zato su Međunarodni seljački sovjeti uvek za najbližu vezu sa zemljoradničkim radnicima.⁸

Ne mislimo da bi naše gledište i naš plan rada na Balkanu bio za Vas neusvojiv. Jer sva Vaša politika vodi k tome, da se podigne na noge seljaštvo Balkana.

Poziv koji mi predlažemo, postavlja pitanje u opštim linijama, a takođe i sazvana konferencija daće mogućnost da se delo povede u opštem balkanskom razmeru. Konferencija će dati mogućnost da se vide i provere naše snage i zbližice razne agitatore, često veštački razdvojene među sobom. Ali, najvažnije — to je fakat da će se seljaci raznih balkanskih narodnosti susresti pod jednim krovom, zajedno će razmišljati i rešavati, zajednički će se odazvati svoj svojoj braći.

Opšteg balkanska seljačka konferencija, nesumnjivo će biti etapa u razvitku opšteg dela, biće prvi zajednički korak u pravcu ka zajedničkom cilju.

Sa našim planom veoma se podudara Vaš sastanak sa rumunskim gostom.⁹ U ime Generalnog sekretara Međunarodnih seljačkih sovjeta molim Vašeg gosta da se sastane sa mnom u Beču. Bilo bi dobro ako bi zajedno sa njim ili u to vreme došao Vaš predstavnik i predao mi Vaše mišljenje o stanju stvari u Rumuniji, Vašu karakteristiku o rumunskim seljačkim grupacijama i Vaš pogled na delo Međunarodnih seljačkih sovjeta sa seljačkim masama Rumunije. Ako bi Vi želeli nešto napisati o rumunskim stvarima za naš časopis bilo bi veoma dobro.¹⁰ Evo, to je za sad sve. Što se tiče literature i materijala iz Moskve za Vas, ja sam napisao kome treba.

Molim da primite najprijateljskiji pozdrav

Org. sekretar Krasnij, v. r.

P. S. Prilažem pisma drugova Smirnova i Dombala.¹¹

1 To je pismo objavilo Ministarstvo unutrašnjih poslova u dosta lošem prijevodu (*Vreme*, 27. I 1925). Ruski je original, čini se, izgubljen. Pismo je pronađeno u stanu Radićevog zeta ing. Augusta Košutića prilikom premetačine, te se može pretpostaviti da je pismo iz Beča prenio preko granice Košutić lično. Vjerovatno je s tog razloga pismo pisano znatno revolucionarnije nego prvo pismo Krasnija. 2 Ing. August Košutić bio je u sovjetskom poslanstvu u Beču 2. X 1924. pod izlikom dostavljanja neke jugoslavenske znanstvene publikacije poznatom ruskom učenjaku. 3 Kako bi pismo izgledalo što revolucionarnije prevodilac pisma upotrebljava umjesto »Međunarodni seljački savjet« izraz »Međunarodni seljački sovjeti«. 4 Prva Međunarodna seljačka konferencija održana je u Moskvi 10—16. X 1923. 5 A. P. Smirnova. 6 Radić je razgovarao o toj konferenciji uoči primitka ovog pisma s Vladetićem (pseudonim komunista Đure Cvičića) koji je obavijestio 2. X. 1924. prezidijum Balkanske komunističke federacije da će o uspjehu toga razgovora dati opširniji izvještaj u roku od 10 dana (ARPB-KI-58/1924). 7 Misli se na zadruge različitog tipa koje su postojale u Jugoslaviji. 8 Riječ je očito o Savezu poljoprivrednih radnika Jugoslavije. 9 U Rumunjskoj je u to vrijeme djelovala seljačka stranka pod vodstvom J. Maniua («caranisti»). Ime gosta nepoznato. 10 Ime je časopisa *Krestjanskij internacional*. 11 Iz tih priloga možemo zaključiti da je Krasnijevo pismo prenio preko granice ing. August Košutić.

13. *Pismo Loganovskog iz sovjetskog poslanstva u Beču Stjepanu Radiću sa željom da Radić dođe u Beč na proslavu sedmogodišnjice Oktobarske revolucije.*¹

Beč, 22. X 1924.

Uvaženi Gospodine Radiću,

Veoma želim, što nisam imao mogućnosti da se sretmem u Beču sa g. g. Mačekom i Košutićem,² no u to vreme ja sam se bavio na odsustvu u Rusiji. Nalazeći se u Moskvi, ja sam se još jednom uverio o onim simpatijama, koje postoje u našim upravljajućim krugovima prema hrvatskome narodu i naročito prema Vama. Meni je prijatno da Vam to saopštim s obzirom na to što sam ja uvek imao želju pojačavati prijateljstvo između dva naroda.

Posljednji događaji u Jugoslaviji i stabilizacija kabineta bloka³ pokazuju da je hrvatski narod dovoljno jak da ne podlegne pod pritiskom reakcionarnih krugova. Isto tako ja bih hteo o tome s Vama lično razgovarati i nadam se, da će se ta mogućnost skoro ostvariti. Svima nama, Vašim prijateljima, bilo bi prijatno viditi Vas ponovo i zato mi nameravamo pozvati Vas, g. Mačeka i g. Košutića na naš praznik 7-e godišnjice Oktobarske revolucije. Mi taj dan proslavljamo veoma svečano i u Poslanstvu spremamo veliki prijem za austrijsku vladu, inostrane predstavnike, štampu i prijatelje Sovjetske Rusije.

Mi hoćemo da Vas vidimo na toj svečanosti kao predstavnika hrvatskoga naroda i našega dobrog prijatelja. Zato ako Vi izrazite svoj pristanak za učešće u prijemu 7-og novembra, to će drug Aussem poslati Vama, g. Mačeku i g. Košutiću svoj zvanični poziv.

Nadam se da ću dobiti od Vas skori odgovor. Šaljem iskrene želje za Vaš teški posao.

Loganovski⁴

1 Pismo je objavilo u prijevodu Ministarstvo unutrašnjih poslova (*Vreme*, 27. I 1925) kao dokaz boljševičke politike Stjepana Radića. Original je, čini se, izgubljen. 2 Dr Vlatko Maček, potpredsjednik HRSS-a, bio je u Beču u sovjetskom poslanstvu 13. IX 1924, a ing. August Košutić 2. X 1924. 3 Ta stabilizacija, uspostavljena vladom Ljube Davidovića, bila je veoma kratkotrajna. U vrijeme pisanja toga pisma dolazi ponovo do krize vlade i do Radićevih radikalnih istupa protiv monarhije i vlastodržaca. 4 Loganovski je bio diplomat u sovjetskom poslanstvu u Beču. O njegovom položaju i ulozi nema nikakvih podataka.

14. *Drugo pismo Wilhelma Aussema iz sovjetskog poslanstva u Beču upućeno Stjepanu Radiću s direktivama Seljačke internacionale za dalji rad.*¹

Beč, 21. XI 1924.

Gospodinu Stjepanu Radiću,

Dragi prijatelju,

S obzirom na to što se situacija u Jugoslaviji pogoršala, neophodno je imati punu suglasnost za dalju akciju.² Po našem mišljenju u ovom momentu vrlo je važno otkloniti nameru beogradske vlade da Vašu partiju rastera ili je nasilno ukloni od učesća u predstojećim izborima.³ Mi delimo Vaše mišljenje da pri datim okolnostima time neće dobiti ništa korisno. Prema tome, Vama ostaje samo to: skoncentrisati svu snagu na to, da mirnim putem odvratite beogradsku vladu od njene namere. Vi možete raskinuti savez sa Nezavisnom radničkom partijom i drugim našim organizacijama, ako Vam se to pokaže korisno, ali bi vi učinili veliku pogrešku, ako bi ma i privremeno istupili iz Seljačke internacionale. To je mišljenje i druga Zinovjeva.⁴

U slučaju, da primena nasilnih mera prema Vašoj partiji bude neizbežna, neophodno je da Vi hitno pošaljete dva svoja izaslanika u Beč radi sporazuma s nama. Razume se, da bi nam bilo najprijatnije raditi sa drugovima Mačekom i Košutićem koje lično znamo. Osim toga bilo bi vrlo važno imati neophodnu vezu za uzajamno obaveštavanje.

U očekivanju Vašeg mišljenja, šaljem vam srdačni i prijateljski pozdrav.

Duboko odani Vam

W. Aussem, v. r.

1 Pismo je u prijevodu objavilo Ministarstvo unutrašnjih poslova (*Vreme*, 7. II 1925). Original je, čini se, izgubljen. 2 15. X 1924. demisionirala je vlada sporazuma Ljube Davidovića. 6. XI raspuštena je skupština i određeni izbori. 3 Izbori su bili raspisani za 8. II 1925. 4 Gregorij Evseevič Zinovjev, predsjednik Kominterne, pokazivao je velik interes za rad Seljačke internacionale. Na osnivačkoj konferenciji Seljačke internacionale održao je govor 13. X 1923. i rekao: »Seljak počinje graditi taj put od seljačke internacionale prema radničkoj internacionali, a radnici počinju graditi isto u pravcu prema vama da se negdje ta dva puta sastanu (Protokoll vom 1. Internationalen Bauernkongress vom 10 bis 16 Okt. 1923, Wien 1924, 98). Taj Zinovjevlijev interes za Radića, i čak pristanak da Radić raskine sve veze s radničkim organizacijama u Jugoslaviji radi spašavanja legalnosti svoje stranke, govori o važnosti koju je III internacionala pridavala pokretu Stjepana Radića u Jugoslaviji.

Tumač kratica

- S. D. — *Slobodni dom*, glasilo Hrvatske republikanske seljačke stranke.
- K. I. — *Krestjanski internacional*, organ Seljačke internacionale, izlazio u Moskvi 1924—1926. god.
- IHRPH, ZB-S. — Institut za historiju radničkog pokreta, arhiv, zbirka sudskih dosjea.
- ARPB — KI — Arhiv za radnički pokret u Beogradu, fond Kominterne.
- AJ, Radić, 1925 — Arhiv Jugoslavije u Beogradu, zbirka Radić, istražni postupak Sudbenog stola protiv Stjepana Radića 1925. god.
- Mogućnosti — Stjepan Radić pod Obznanom 1925. godine, *Mogućnosti* (Split), br. 7 (str. 844—913), br. 8 (str. 987—1052), br. 9 (str. 1109—1164).